

Horváth Miklós

# A magyar honvédség a hidegháború időszakában (1944–1991)<sup>1</sup>

DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.1-2.162

A Magyar Honvédség (Magyar Néphadsereg) 1945 utáni történetét – általánosan elfogadottan – négy korszakra bontva célszerű vizsgálni. Az első az átmeneti, 1944–1948 közötti időszakban megtörtént a „demokratikus” jelzővel illetett – valójában 1948-ra a kommunista párt irányította és kontrolálta – honvédség alapjainak megteremtése. Szovjet elvárásoknak, követeléseknek eleget téve 1953-ig tartott a haderő extenzív növelésének periódusa, amit újabb moszkvai döntésre, 1956-ig a Magyar Néphadsereg drasztikus csökkentésének időszaka követett. A Magyar Néphadsereg történetének is kiemelten fontos szakasza a forradalom és szabadságharc, majd a megtorlás időszaka. A tanulmány befejező részében – Magyarország szuverenitása korlátozásának, majd függetlenségünk visszaszerzésének folyamatát is érintve – olvashatunk az 1991-ig tartó időszak témáinkkal összefüggő történéseiről.

## A haderő alapjainak megteremtése.

### A kommunista párt harca a fegyveres erők irányításáért és ellenőrzéséért

A Debrecenben 1944. december 21-én megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés – kormányfő: Dálnoki Miklós Béla – Szózatában<sup>2</sup> a legsürgősebb tennivalók között megfogalmazódott az új magyar hadsereg megteremtésének igénye. Az új nemzeti haderő megalakításának lehetőségét – Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya, valamint a Szovjetunió és szövetségesei közti – a Fegyverszüneti Egyezmény 1945. január 20-i moszkvai aláírása teremtette meg. Az egyezménynek a magyar haderő

1 A tanulmány a *Múlt, jelen, jövő. A Magyar Honvédség 170 éve* című szakmai-tudományos konferencián, 2018. november 13-án elhangzott, hasonló című előadás anyaga, amelynek összeállításához felhasználva a szerző Honvédségből Néphadsereg, a haderő újjászervezésétől a forradalom és szabadságharc leveréséig (1944–1956), továbbá A magyar néphadsereg a varsói szerződés egyesített fegyveres erőinek kötelékében (1957–1991) címmel megjelent munkái. In: *A Magyar Honvédség 170 éve – 170 Years of the Hungarian Defence Forces* (Szerk.: Holló József Ferenc, Isaszegi János, Négyesi Lajos), Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018. Pp. 215–301. A témakörben további részleteket lásd: Magyarország hadtörténete IV. – 1919-től napjainkig, (Szerk.: Horváth Miklós) Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018. vonatkozó fejezetei. Szerzők: Horváth Miklós, Tulipán Éva, Solymosi József. Pp. 253–458.

2 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata a magyar néphez, Debrecen, 1944. december 21. In: Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. Szerk. Romsics Ignác, I. köt. Pp. 376–378.

felállítására vonatkozó részében rögzítették: „Magyarország kormánya kötelezi magát olyan mérvű szárazföldi, tengeri és légi fenntartására és rendelkezésre bocsátására, amilyent a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg Főparancsnoksága a fővezetése alatt álló szolgálatra megállapíthat. Ezzel kapcsolatban Magyarország legalább nyolc nehéz fegyverzettel ellátott gyaloghadosztályt állít ki.”<sup>3</sup>

A honvédelmi vezetés a szervező munkában építeni kívánt a fegyveres ellenlási mozgalom tagjaira, a szovjet csapatok oldalára állt katonákra, a németek elleni harcot önként vállaló hadifoglyokra és a szovjet csapatok által elfoglalt területek férfi lakosságának saját akaratukból jelentkező tagjaira.<sup>4</sup>

A Fegyverszüneti Egyezményben vállalt nyolc hadosztály felállítása még békeidőben is nagy erőfeszítéseket követelt volna. Hamarosan kiderült, hogy a rendkívül bonyolult helyzetben az új magyar politikai és katonai vezetés ezt a feladatot – az erőfeszítések ellenére – maradéktalanul nem teljesíthette.

A konkrét szervezőmunka a honvéd kerületparancsnokságok felállításával vette kezdetét. 1945. február 25-én elsőként – zömében volt partizánokból – a 6. honvéd őrszászlóalj alakult meg Debrecenben. A jászberényi, a gödöllői és a mezőtúri hadifogolytáborból jelentkezett, hivatalosan március 4-én átadott önkéntesekből állt fel a 6. gyaloghadosztály és március 26-ára az 1. hadosztály szervezése is befejeződött.<sup>5</sup> Az 1. vasút- és hídépítő zászlóalj, valamint a vasútbiztosító zászlóalj is megkezdte rendeltetésszerű feladatainak végrehajtását. A fentiekkel párhuzamosan folyt a folyamórség szervezése is, amelynek elsődleges feladataként a Duna és a Balaton akna-mentesítését határozták meg. Az átlagosnál is nehezkesebben haladt a többi hadosztály felállítása.

A Fegyverszüneti Egyezmény – a haderő szervezésével párhuzamosan – lehetőséget adott a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe tartozó határórség felállítására is. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) 1945. április 25-én a határórség létszámát maximum 5000 főben határozta meg.

A hadsereg szervezői – az antifasiszta harc fő céljait szem előtt tartva – törekedtek a honvédség belső életének demokratizálására. Az új honvédesküben a katonákat

3 Halmosy Dénes: Nemzetközi Szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. Pp. 581–591.

4 Egyes források szerint összességében – hosszabb-rövidebb ideig – hazánk területén a szovjet csapatok oldalán mintegy 6000 magyar vett részt a harcokban. E tekintetben a legnagyobb erőt a Budán folyó harcok közepette szovjet oldalra áttért kb. 2500 katonából 1945. február 9-én megalakult szervezet – későbbi elnevezéssel Budai Önkéntes Ezred – jelentette. Az első magyar antifasiszta alakulat állományából mintegy 600 magyar vesztette életét. A szovjet alárendeltségben tevékenykedő alakulatok közül meg kell említeni az 1. magyar vasútépítő ezredet, később hadosztályt, 3. vasútépítő dandárt, az 1. honvéd Rózsa Sándor műszaki és távbeszélő építő zászlóaljat. Ezek a csapatok a hadművelési területen Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria területén – műszaki munkák végzésével – jelentősen segítettek a szovjet csapatok előrenyomulását, az utánpótlás biztosítását.

5 A SZEB részére március 28-án továbbított jelentésben az 1. és a 6. gyaloghadosztályok létszáma 8070 és 10 479 fő volt. A két hadosztály teljes harcképessé tételét – a csökkentett hadrendhez viszonyítva is jelentkező személyi hiányon túl – nehezítette, hogy a hadosztályok anyagi feltöltöttsége csak a 40%-ot érte el. Különösen nyomasztó volt a fegyverzet-, gépjármű- és lóhiány. További részleteket lásd: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. március 26-i ülésének jegyzőkönyve. In: A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Szerk.: Feitl István, Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. Pp. 41–42.

az Ideiglenes Nemzetgyűlésre, a független, szabad, demokratikus Magyarországra eskették fel. A katonák élhettek az általános demokratikus jogok egy részével, tagjai lehettek a parlamenti képvisellel bíró pártoknak, választók és választhatók voltak. A laktanyán kívül civil ruhában részt vehettek a pártok nyilvános vagy zártkörű politikai rendezvényein.

A hadsereg demokratikus jellegének biztosításában jelentős szerepet szántak a Honvéd Nevelőtiszti Intézménynek. Az intézmény bevezetését szorgalmazó kommunista párt pillanatnyi és távlati politikai törekvéseit érzékelteti, hogy a nevelőtisztek többsége a kommunista párt tagja volt.

Az önkéntesen jelentkező tisztek közül csak azok szolgálhattak az új hadseregben, akiket a koalíciós pártok képviselőiből alakult „igazoló bizottságok” alkalmasnak találtak. A kommunista vezetés a SZEB támogatásával élt az igazolási eljárás nyújtotta lehetőségekkel. A tisztikarba az ellenállási mozgalomban részt vevő kommunisták közül is viszonylag nagy számban nyertek felvételt.

A magyar kormány kérésére a szovjet katonai vezetés 1945. április 7-én intézkedett arra, hogy az 1. és 6. hadosztály „felkészültségi fokának megfelelően”, a 3. Ukrán Front alárendeltségében induljon meg a hadművelleti területre. A 6. hadosztály alakulatai és az 1. hadosztály alárendeltjei április közepétől indultak el Magyarország nyugati határa felé. A hadosztályok menet közben feltöltötték anyagi készleteiket és megkezdtek a kiképzést. A magyar alakulatok részt vettek a szovjet csapatok arcvonala mögött lévő területek biztosításában, bekapcsolódtak kisebb ellenséges csoportok felszámolásába, illetve vasút-biztosítási feladatokat hajtottak végre.

Május 13-án, kikerülve a 3. Ukrán Front alárendeltségéből, az 1. és 6. gyaloghadosztály parancsot kapott a honi területre való hazatérésre. 1945 júniusában szovjet alárendeltségből a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe kerültek a vasútépítő alakulatok is, amelyek irányítására még októberben felállították az 1. műszaki hadosztály parancsnokságot. Ennek a hadosztálynak a katonái 1946 őszeig vettek részt az újjáépítő munkában.

A Magyar Kommunista Párt (MKP) – a szovjet irányítású SZEB hathatós segítségével – már 1945-től törekedett az erőszakszervezetek és így a hadsereg feletti irányító, ellenőrző szerep megszerzésére. Az MKP hadsereg-fejlesztési terveinek az ország helyzetén kívül a Szövetséges és Társult Hatalmak és Magyarország között – 1947. február 10-én – kötött békeszerződés szabott határt. E szerződés 12. cikke – beleértve a határvédő csapatokat, a léghárító és folyami flottilla személyzetét is – 65 000 fős szárazföldi hadsereg és 5000 fős légi haderő létrehozását tette lehetővé. Az ország további sorsát illetően nem kevésbé fontos része a szerződésnek, hogy a Szovjetunió-nak továbbra is fennmaradt a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a Szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet meg szállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.<sup>6</sup>

6 Halmosy Dénes: *Nemzetközi Szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. (továbbiakban Halmosy Dénes 1985.) Pp. 75–104.

Az MKP Politikai Bizottsága (PB) 1948. január 29-én úgy döntött, hogy a honvédség 20 000 fős létszámát négy-öt év alatt kívánják 70 000 főre emelni. Közvetlen célként 1949 végéig a 30 000 fős hadsereg megteremtése fogalmazódott meg.

A régi/új kommunista párt – 1948. június 12-től Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – Központi Vezetősége (KV) közvetlenül irányította és ellenőrizte a parancsnoki kar tevékenységét, ellenőrizte a fegyveres erők harcászultságát, kiképzését, a pártpolitikai szervek munkáját, az állomány erkölcsi-politikai állapotát és a hatáskörébe tartozó személyek tevékenységét. Ugyanakkor meghatározta a fegyveres erők fejlesztésének, szervezésének és mozgósításának feladatait, továbbá a fegyverzeti, technikai és egyéb felszerelésekkel történő ellátását, illetve a honvédelmi jellegű kiadásokat és beruházásokat. Irányította és ellenőrizte a fegyveres erőknél működő megyei szintű pártbizottságok tevékenységét és a pártpolitikai munkát. A pártirányítás kiterjedt az erőszakszervezetek – így a hadsereg – életének, tevékenységének minden területére.

### *A haderő extenzív fejlesztésének időszaka (1947–1953)*

A háború végéig a Fegyverszüneti Egyezményben vállalt nyolc hadosztályból mindössze kettő szervezését sikerült befejezni. A fentiekén túl az eredmények közé sorolandó, hogy 1945. május 9-ig a Honvédelmi Minisztérium is működőképesé vált. A Magyar Honvédség létszáma ekkor csaknem 50 000 fő volt.

A háború befejezése után, a Fegyverszüneti Szerződés előírásainak megfelelően és az MKP törekvéseivel egybeesően, – az ország valóban rendkívül nehéz gazdasági helyzetének indokával – megkezdődött a hadsereg békelétszámmra való csökkentése. A SZEB 1946 márciusában arra kötelezte a magyar kormányt, hogy a hadsereg létszámát 25 000 főre csökkentse. A MKP Katonai Bizottsága a honvédség fejlesztésére vonatkozó – 1947 őszén megfogalmazott – tervei szerint az ország 1952-ben érte volna el a békeszerződés által engedélyezett létszámot. Később ezt, az eredetileg öt évre tervezett hadsereg-fejlesztési feladatot a pártvezetés – például a nemzetközi helyzet változásaira, a Jugoszláviával megromlott viszonyra hivatkozva – két és fél év alatt kívánta végrehajtani.

1948 végén – ismét szovjet hatásra – a hadsereg vezetése elkészítette a haderő gyorsított fejlesztésének tervét. 1949-ben tízszeresére növelték a honvédelmi tárca költségvetését. Újabb és újabb magasabbegységek, parancsnokságok rövid idő alatt történő létrehozására intézkedtek. Az év végére – az 1950. január 1-jével kivált határőrség nélkül – a hadsereg létszáma elérte a 120 000, 1951 végére pedig a 190 000 főt. A Honvédelmi Minisztériumot is gyakran átszervezték, létszámát 1952-re 4290 főre emelték. A tisztek létszáma 1950 és 1951 között pedig csaknem megháromszorozódott, 1950 és 1953 között majdnem hatszorosára emelkedett.

A létszám emelésével párhuzamosan, a szovjet irányítási struktúra átvétele érdekében több alakalommal, – így 1950. augusztus 1-jével is – jelentősen átszervezték a Honvédelmi Minisztériumot. A szárazföldi csapatok hadrendjében 1949 végére minőségileg új hadosztályok jelentek meg. A hadosztályok szervezetében a magyar szervezési tradícióktól (zászlóalj-hadosztály) eltérően – a szovjet „tanácsadók” hatására – közbeeső vezetési szintként megalakultak az ezredek. Ebben az időszakban

a fejlesztések fő irányát a nehézfegyverzettel rendelkező csapatok megalakítása, a háborús körülményeknek megfelelő struktúra kialakítása jelentette.

Az MDP KV 1950. október 25-ei – a hadsereg fejlesztésének felgyorsítását elrendelő – határozatában a következő két-három évre a honi légvédelem teljes kiépítését, valamint a légierőnek a hadsereg fejlesztési ütemét meghaladó bővítését, korszerűsítését rendelte el. Az erre készült – a realitásokat figyelmen kívül hagyó – tervekben a honi légvédelmi tüzérség részeként négy-öt hadosztály, a légierőnél két vadász-, egy csatarepülő- és egy bombázóhadosztály és más rendeltetésű repülőcsapatok megszervezése és hadrendbe állítása szerepelt.

A vizsgált időszak legnagyobb horderejű szervezeti változásai 1950–1951-ben következtek be. Az új hadrendekben megjelentek a hadtestek (3. és 6. lövés- és 11. gépesített hadtest). Több átszervezést követően, 1952-ben alakult ki az a hadrendi struktúra, amelyen 1953-ban már csak kisebb szervezeti változtatásokat hajtottak végre.<sup>7</sup>

A magyar–jugoszláv viszony megromlását követően – a bizalmatlanság, majd az ellenségeskedés légkörében – megszorodtak a légi határsértések is, amelyek megakadályozása érdekében a honvédelmi miniszter – az 1950. március 27-én kiadott intézkedésében – a déli határ mentén légvédelmi alakulatokat rendelt tüzelőállásba. Az 1951 őszen megerősített légvédelmi tüzércsoport alegységei több alkalommal nyitottak tüzet határsértő repülőgépekre. A déli tüzercsoportot – a kapcsolatok normalizálódásával – a honvédelmi miniszter 1953. június 10-én megszüntette.

1950 őszen Budapest légi oltalmazására az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) alárendeltségében alakult meg a 46. honi légvédelmi tüzérhadosztály, majd egy évvel később – az 1951. október 1-én kezdődő új szervezési ciklus keretében – alakult ki a honi légvédelem 1956-ig meglévő szervezeti struktúrája. Ekkor állt fel Veszprémben a 15., Miskolcon az 58. honi légvédelmi tüzérhadosztály. A szervezési időszak végén a honi légvédelmi tüzérség terv szerinti hadrendjében 352 darab 85 mm-es közepes ágyú és 252 darab 37 mm-es könnyű légvédelmi ágyú volt, de a meglévő fegyverzet 1952 végén ennek a mennyiségnek csupán 65%-át érte el. A 100%-os feltöltöttség csak 1954-ben valósult meg.<sup>8</sup>

A Magyar Néphadsereg rendszeresített létszáma 1953. január 1-jén 218 224 főt tett ki. A ténylegesen meglévő létszám összesen 210 412 fő volt. Részleteiben: 29 749 tiszt,

7 Az ekkor jellemző szervezeti arányok szerint a hadrend egészen belül a lövészerők 38,5%-ot, a páncélos csapatok 12%-ot, a repülők 4%-ot, a tüzérség 8%-ot, a műszaki és híradó csapatok 5%-ot, a honi légvédelem 7%-ot és a hátszági szervek 24%-ot jelentettek.

A 139 708 főt számláló szárazföldi csapatok létszámadatai 1952 végén a következőképpen alakultak: tábornokok és tisztek (hallgatók) 20 099 (610); tiszthelyettesek: 34 832; honvédek (növéndékek): 77 218 (5301); polgári alkalmazott: 1648. Az átalakítás méreteit jól mutatja, hogy a szárazföldi csapatok 1952 végén 879 tüzérségi löveggel, 406 páncéltörő löveggel, 959 aknavetővel, 314 légvédelmi löveggel, 38 sorozatvetővel, 410 harcokcsival, 187 rohamlöveggel, 10 343 gépjárművel és 7287 lóval rendelkeztek.

8 1952 végén a honi légvédelmi szervezetek létszáma 25 856 fő volt – 2550 tiszt, 3270 tiszthelyettes, 18 775 sorállományú, 1006 növéndék és 255 polgári alkalmazott. A légierő állományának létszáma 21 612 fő volt – 3851 tiszt, 8358 tiszthelyettes, 6692 sorkatona, 1741 növéndék és 970 polgári alkalmazott. A repülőgéppark 232 vadász-, 145 csata-, 85 bombázó-, 38 szállító- és 250 egyéb típusú, összesen 750 repülőgépből állt.

46 502 tiszthelyettes, 96 573 sorkatona, 2129 tisztiiskolás hallgató, 11 905 növendék, 8584 polgári alkalmazott és 14 970 hadrenden kívüli (építő- és bányászkatona).

Az egyre nagyobbra duzzadt hadsereg mind több és több pénzbe került az országnak. A fegyveres erők és testületek a nemzeti jövedelemből 1950-ben 13,9%-ot, 1951-ben 15,2%-ot, 1952-ben 25,5%-ot és 1953-ban is még 24,3%-ot használtak fel.

Ebben a periódusban a politikai és katonai vezetés az általános politikai célkitűzésekkel összefüggésben a hadseregépítés területén is a sztálini szovjet modell teljes körű és mechanikus átvételére törekedett. A szovjet modellre történő áttérés elemeit képezték: a szovjet egyenruha és rendfokozati jelzések, valamint étkezési szokások másolása, amelyek jogosan sértették a nemzeti érzéseket; a szovjet harcászati szabályzatok változtatás nélküli átvétele; 1949. január 1-jével áttérés a szovjet kiképzési rendszerre; 1949 márciusát követően a szovjet szervezési és vezetési szisztéma bevezetése.

A szovjet vezetés Magyarországnak fő faladatként az imperialista támadás elhárításához és a háború győztes megvívásához szükséges katonai potenciál elérését, valamint a hadsereg anyagi-technikai ellátását biztosító hadigazdaság kiépítését szabta. Úgy tervezték, hogy háború esetén Magyarország három hadsereget (30 hadosztályt) tud felállítani és a honvédségbe összesen 850 000 embert tud mozgósítani, de végszükség esetén akár 1 millió fős hadsereg is megszervezhető.

A szovjet–jugoszláv ellentétek kiéleződése módosította a formálódó ellenségképet, megkezdődött a magyar honvédség felkészítése egy Jugoszláviából kiinduló katonai támadás elhárítására. A védő katonai alakulatok kijelölésén túl 1949 elejétől intézkedések történtek a határ déli és nyugati részének műszaki megerősítésére és elaknásítására is.<sup>9</sup>

A vizsgált időszakban kialakult súlyos ellentmondások és feszültségek jelentősen megnehezítették a hadseregépítés folyamatát, egyszersmind csökkentették az erőfeszítések árán létrejött változások értékét és hatásfokát. Gondot jelentett a folyamatosan duzzadó hadsereg megfelelő fegyverzettel, haditechnikai eszközökkel történő felszerelése. A nehézfegyverzetet speciális import keretében döntően a Szovjetunióból, kisebb részben a népi demokratikus országokból szereztük be. Később a hadsereg anyagi-technikai ellátásában egyre jelentősebb szerepet vállalt a gyors ütemben kiépülő magyar hadiipari termelés, amely azonban az egyre növekvő szükségletek kielégítésére kevés volt. Ennek következtében a tömegesen létrehozott alakulatok a hiányos felszerelés és ellátás nehéz, sőt megoldhatatlan gondjaival küszködtek.

9 Tervek szerint 600 km hosszúságban és 100–160 km mélységben védelmi rendszert építettek ki. Az 1950. január 1. és kisebb nagyobb megszakításokkal 1955 májusának végéig folytatott munkák költsége közel 6,3 milliárd forint volt. Ezzel kapcsolatos további részleteket lásd: Okvát Imre: *Bástya a béke frontján, magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. AQUILA Könyvkiadó, Budapest, 1998., 143–149. o., Balló István: *Törekvések Magyarország háborús felkészítésére (1951–1953)*. Új Honvédségi Szemle 1994. 5. szám., Suba János: *Magyarország határain végzett aknatelepítési munkálatok műszaki-technikai biztosítása 1950-ben*. Új Honvédségi Szemle, 1998. 8. szám., Kovács Imre: *Déli határunk műszaki zárása és erődítési munkái 1950–1955-ben*. Új Honvédségi Szemle, 1992. 1. szám.



## *A Magyar Néphadsereg szervezeti átalakítása, létszámának csökkentése (1953–1956)*

1953-ban, Sztálin március 5-én bekövetkezett halálát követően, a nemzetközi helyzetben érzékelhető kedvező változások hatására módosult szovjet célok szerint Magyarországon is megkezdődhetett a sztálini modell lebontása. Az általános változtatásokhoz igazodva az MDP vezetése – és a Moszkvában miniszterelnöknek kijelölt Nagy Imre irányította pártállami apparátus – arra kényszerült, hogy módosítsa Magyarország honvédelmi politikáját.

Az MDP KV az 1953. június 27–28-ai ülésén elismerte, hogy a fegyveres erőknek „... szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése” hiba volt, de a hadsereg pártirányítása és ellenőrzése továbbra is a szűk pártvezetés, és a párt politikáját feltétel nélkül megvalósító katonai felső vezetés kezében összpontosult.

A Magyar Néphadsereg későbbi fejlődését jelentősen meghatározta a Varsói Szerződés (VSZ) 1955. május 14-én történt megalakítása, amellyel tovább nőtt a hadsereg Szovjetuniótól való függése. A szerződést aláíró magyar kormány az Egyesített Fegyveres Erők (EFE) kötelékébe hat lövész-, két gépesített és két vadászpilóta hadosztályt osztott be.<sup>10</sup>

A gazdasági életben kialakult feszültségek és az életszínvonal csökkenése 1953-ban megkövetelte az erősen túlméretezett honvédelmi kiadások csökkentését. 1954–1956 között a néphadseregnek az állami költségvetésből való részesedési aránya 20%-ról 12%-ra módosult, ami még mindig magas volt.

A katonai kiadások mérséklésével összhangban kezdetét vette a több mint 200 000 fős hadsereg leépítésének programja, amelynek során 1954-re a hadsereg létszáma 153 000 fő alá süllyedt. Három év alatt kb. 4500 tisztet szereltek le, ami a hadseregben maradt tisztek körében is egzisztenciális elbizonytalanodást eredményezett. A hadsereg létszám-szükségletének csökkenése miatt – mert a sorévfyományokból nem tudtak mindenkit csapathoz behívni – 1956. június 1-én megalakították a katonai műszaki kisegítő alakulatok parancsnokságát, amelynek szervezetszerű létszáma 15 717 fő volt. 15 bányász- és 9 építőzászlóaljat állítottak fel. Létrehozásuk, illetve a katonák foglalkoztatása során az ott folyó tevékenység jellege kimerítette a kényszermunka fogalmát.

1953 és 1956 között a szárazföldi csapatok korszerűsítésére irányuló törekvések csak részben valósultak meg. A hadsereg békeállományának nagyságrendje<sup>11</sup> jobban igazodott az ország lehetőségeihez, illetve mérsékelte annak terheit. A csapatok száma nem csökkent a létszámmal arányosan, ezért jelentősen nőtt a keretalakulatok aránya, sőt az időszak végén egyetlen magasabbegység sem volt olyan állapotban, hogy jelentős mozgósítás nélkül hadrafogható lett volna.

Az MDP KV által elhatározott létszámcsökkentés a honi légvédelmi és repülő-csapatokat csak kis mértékben érintette. A repülőcsapatoknál nagyobb szervezeti

10 Az EFE alárendeltségébe beosztott alakulatok száma és összetétele 1956 januárjában 6 szárazföldi, két-tő vadászpilóta és egy csatarepülő hadosztályra változott.

11 1955 őszén a szárazföldi csapatok és a hadihajós alakulat létszáma 84 952 fő volt – 14 123 tábornok és tiszt, 17 186 tiszthelyettes, 49 190 (1863) honvéd (növendék), 2590 polgári alkalmazott.

változás 1953-ban a hadosztályoknál következett be. Mindkét hadosztály bővült egy-egy vadászpilóta-ezreddel, ami sem létszámban, sem pedig gépmennyiségben nem jelentetett lényeges növekedést. 1954-ben megindult az átfegyverzés, a vadászpilóta-ezredeknel növelték a harci repülőgépek mennyiségét.<sup>12</sup>

A honvédelmi miniszter 1955. április 14-én elrendelte a honi légvédelem és a légierő egyesítését az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság (OLLEP) alatt.<sup>13</sup>

A hadsereg évenkénti többszöri átszervezése, és a későbbi – 1953 után végrehajtott – létszámcsoökkentések sem eredményezték a minduntalan beígért minőségi javulást, valamint a tisztek beosztásának, anyagi helyzetének megszilárdulását, ezért különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelentős része a tiszti pályát nem tekintette hivatásnak és sokan kérték leszerelésüket.

### *A Magyar Néphadsereg a forradalom és szabadságharc időszakában*

A Magyar Néphadsereg rendeltetésszerű alkalmazása elsősorban az ország függetlensége és területi egysége ellen, idegen hatalmak fegyveres erői által végrehajtott agresszió visszaverése céljából történhetett. A hadsereget – meghatározott feltételek teljesülése esetén – az alkotmányos rend védelmébe vagy fegyveres erőszakos cselekmények leverésébe és szükség esetén az országot sújtó elemi és más katasztrófák következményeinek felszámolásába is bevonhatták.

A hadsereg forradalom alatti tevékenységét, magatartását jelentősen befolyásolta, hogy 1956-ban is folytatódott az átszervezés és ezzel összefüggésben a létszám csökkentése. A hadseregben belül 1956 nyarára kialakult válság jeleit a katonaságnál dolgozó államvédelmi beosztottak – elhárító tisztek – is érzékelték és jelentették feletteseiknek.

Az egyre mélyülő politikai válság hatására a haderőben is állandósultak a viták. A tisztikar a súlyos torzulások és bűnök felszámolását sürgette, és miután a helyzet a remélt javulással ellentétben tovább romlott, egyre nőtt a katonák vezetés iránti bizalmatlansága.

Magyarországon már az 1953-as kelet-német felkelést követően – 1954 januárjában – készült terv egy lehetséges rendszerellenes megmozdulás felszámolására. A Magyarországon történtekre a Lengyelországban 1956-ban zajló változások is jelentős hatást gyakoroltak. A lengyel események hatására<sup>14</sup> október 20-án a magyar hadseregben többek között elrendelték a biztonsági rendszabályok bevezetését, majd 21-én ezeket az utasításokat ismét visszavonták.

12 Elkezdődött a MiG–15-ös gépek MiG–17PF típussal történő leváltása, néhány Il–28-as sugárhajtóműves bombázó-repülőgépen megkezdtek a hajózó állomány átképzését.

13 Az 1952 vége és 1956 között végrehajtott szervezeti változások miatt az OLLEP személyi állománya 45 518-ról 35 026 főre szűlyedt, a légvédelmi ágyúk és gépágyúk mennyisége 604-ről 726-ra emelkedett, míg a repülőgépek száma 750-ről 417-re csökkent.

14 Részben a lengyelországi Poznańban 1956. június 28-án kirobbant munkásfelkelés hatására, október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága – szovjet kezdeményezés és jóváhagyás nélkül – tagjai közé kooptálta a pártban egy időre háttérbe szorított Władysław Gomułkát. Nyikita Szergejevics Hruscsov vezetésével magas rangú szovjet küldöttség utazott azonnal Varsóba, de a LEMP KB 8. plénuma dacolva a szovjet fenyegetéssel, Gomułkát választotta meg első titkárnak, aki sikra szállt a szocialista országok függetlensége mellett és beszédében védelmébe vette a poznańi munkásokat.



A szovjet legfelső politikai vezetés egy Magyarországon kibontakozó politikai válság kezelésében az erő korlátlan alkalmazására helyezte a hangsúlyt. A magyar politikai vezetés egy része tudott arról, hogy adott esetben a szovjet erők karhatalmi célú alkalmazása lehetséges.

A tüntető tömeg és az erőszakszervezetek közötti összefűzések során az első lövések Debrecenben dördültek el.<sup>15</sup> A magyar politikai vezetés ettől a halálos áldozatokkal is járó erőszakos cselekménytől semmilyen formában nem határolta el magát, a fegyverhasználat – szabályzatokban rögzített – lehetőségét és kötelezettségét a történeteket követően az erőszakszervezetek felé kiadott intézkedéseik során nem módosították. Ennek következtében a tüntetők ellen a fővárosban a Rádiónál, illetve később más helyeken bevetett fegyveres alegységek parancsnokai a tűzmegnyitás kérésében az általános szabályoknak megfelelően szabadon dönthettek.

Budapesten a Rádió épületénél eldördülő, halálos áldozatokat is követelő sortűz hatása alól felocsúdó tömeg egy része elindult fegyvert szerezni, hogy erővel érvényre juttassa követeléseit, és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen. A civilek fegyverszerzési akcióinak elsődleges célpontjává a Budapest és környékén lévő laktanyák, rendőrségi objektumok – kapitányságok és rendőrőrsök –, fegyver- és lőszerraktárak váltak, továbbá hamarosan lefoglalták és szétosztották a budapesti nagyüzemek egy részében tárolt fegyver- és lőszerkészleteket is. Eközben az MDP vezetője, Gerő Ernő és Hruscsov egyeztetését követően a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok fő erői megindultak Budapest felé.

A Rádiónál a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalommal szemben megkezdett küzdelem – a szovjet csapatok beavatkozását követően – az idegen befolyástól mentes Magyarországért folytatott szabadságharcá vált.<sup>16</sup>

A tüntetés során elemi erővel felszínre törő elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változások útjában álló elemek elleni mérhetetlen gyűlölet a hadsereget is váratlanul érte. A szovjet csapatok „segítségül hívásával” párhuzamosan riadót rendeltek el a Honvédelmi Minisztérium állománya és a Magyar Néphadsereg csapatai részére is, de a teljes átszervezés állapotában lévő hadsereg még egységes, határozott vezetés esetén sem volt alkalmazható bizonyos korlátozások nélkül.

A Honvédelmi Minisztérium által kivezényelt, Budapesten lévő vagy oda a közeli helyőrségekből felrendelt katonai alakulatoknak kezdetben nem osztották ki a lőszert, és megtiltották a fegyverhasználatot. A több hullámban így bevetett magyar katonai erők nem voltak képesek a fegyveres harc terjedésének megakadályozására, szinte feloldódtak a tömegben, és fegyvereik átadásával, esetleg átállásukkal segítettek vagy passzívan szemlélték a Rádió épületének elfoglalását, a Budapestre beérkező szovjet csapatok elleni harc megkezdését.

15 A rendőrség és a megyei államvédelmi szervek október 23-án délután először Debrecenben nyitottak tüzet a BM Megyei Főosztály épülete elé vonuló tömegre.

16 A szovjet csapatok karhatalmi célú alkalmazását, az arra vonatkozó tervek elkészítését a Varsói Szerződés, illetve az 1956-ig megkötött és hatályban lévő szerződések egyike sem tette lehetővé, összességében azok a Magyarország ellen irányuló szovjet karhatalmi intézkedéseknek a lehetőségét kizárták. A Szovjetunió 1956. október 23-án, majd október 31-én, a VSZ alapító okiratában rögzített normák felrúgásával, egyoldalúan döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként elismerni nem lehet.

A hadsereg morális helyzete, a néphez való szoros kötődéséből fakadó, az első perctől nyilvánvalóvá vált belső meghasonlottsága a felkelők elleni tömeges bevetést nem tette lehetővé. A politikai és a katonai vezetés nem lehetett bizonyos abban, hogy a csapatok végrehajtják a parancsokat. Ez a magatartás tovább erősítette a parancsnoki kar amúgy is nagy bizonytalanságát, hozzájárult a hadsereg bomlásához.

A hadsereg alakulatainak tevékenysége a forradalom időszakában rendkívül sokszínű volt. Október 25-én, 26-án bizonyossá vált, hogy a hadsereg kettészakadt. Budapesten és vidéken a helyzet azt mutatta, hogy az alakulatok többsége passzív magatartásával bátorítja, erősíti a kormányellenes fegyveres erőket, amíg néhány alakulat – a parancsnok beállítottságától, döntéseitől függően – minden eszközt felhasznál a sokszor védtelen, követelésüknek békés eszközökkel érvényt szerezni akaró tömegek ellen. A felkelés felszámolásáról szóló valótlan híradások, az egymásnak ellentmondó parancsok tovább növelték a passzív önvédelemre berendezkedő alakulatok számát. Több csapatnál már hiábavalónak tartották a harcot, illetve a közvetlenül szerzett tapasztalatok is arról győzték meg a katonákat, hogy a hatalommal és a szovjet csapatokkal szembeszállóknak igazuk van.

A felkelő csoportok harci sikerei, a szovjet csapatok kudarca, a magyar erőszak-szervezetek, ezek között a hadsereg alkalmazhatatlansága, valamint a tömegeknek a forradalom követelése mellett határozott kiállása miatt a szovjet és magyar pártvezetés meghátrált. Az MDP PB október 27–28-ai ülésén elfogadott határozata alapján, 28-án 13 óra 20 perckor – a miniszterelnöki székben Hegedüs Andrást október 24-én váltó – Nagy Imre azonnali tűzszünetet rendelt el. A 17 óra 25 perckor elhangzó rádióbeszédében Nagy Imre – a Központi Vezetőség döntésének megfelelően – *nemzeti demokratikus mozgalomnak* nyilvánította az előző napok megmozdulásait.<sup>17</sup>

A forradalom győzelme a Magyar Néphadseregben is újabb helyzetet teremtett. Azok a kötelékek, amelyek október 28-ig is a kormányellenes megmozdulásokat és a felkelőket támogatták, magatartásuk helyességét látták igazolva. Az eseményeket passzívan szemlélők többsége a kormánynyilatkozatban elhangzottakat elfogadva aktívan bekapcsolódott azoknak a feladatoknak a végrehajtásába, amelyek biztosították a kormány célkitűzései megvalósításának feltételrendszerét.

Tudathasadásos állapotot okozott a fordulat azon parancsnokok, tisztek és katonák esetében, akik elfogadva az „ellenforradalom” értékelést, aktívan vettek részt a felkelők elleni harcokban. Félve a felelősségre vonástól, voltak, akik alakulataikat elhagyták és a szovjet csapatoknál kerestek menedéket, majd később részt vettek a november 4-én bekövetkezett újabb szovjet támadás előkészítésében.

A Honvédelmi Minisztérium vezető állományának és a Budapesten lévő, illetve a fővárosba karhatalmi feladatok végrehajtása céljából felrendelt alakulatoknak és intézeteknek fő tevékenysége az október 28-ától 31-éig terjedő időszakban a szovjet csapatok felváltása, a felkelő-szabadságharcos csoportok fegyverátadásának – lefegyverzésének –

17 Nagy Imre ekkor bejelentette a szovjet csapatok kivonását Budapestről, tárgyalások megkezdését a szovjet haderő teljes kivonásáról, az Államvédelmi Hatóság megszüntetését, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését, március 15. nemzeti ünnepé váló nyilvánítását, az általános fizetésemelést, bér- és normarendezést, az erőszakoskodás megszüntetését a termelőszövetkezeti mozgalomban.

megszervezése, az új karhatalom szervezésében, felszerelésében és elhelyezésében való részvétel, majd a szovjet csapatok kivonásának a biztosítása volt.

A forradalmi katonai tanácsok spontán módon, majd a miniszter utasítására a Magyar Néphadsereg majdnem minden alakulatánál, intézeténél és vezetőszervényél megalakultak. Október 30-án létrejött a Honvédség Vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa, amelynek kibővített ülésén – másnap hajnalban – megválasztották a hadsereg legfelső szintű irányítását ellátó Forradalmi Honvédelmi Bizottmányt. A Bizottmány a felhívásában többek között követelte: a szovjet csapatok Budapest területének elhagyása után – 1956. december 31-ig – az ország területéről is távozzanak; a kormány a Varsói Szerződésben részt vevő tagállamok azonnali összehívásával a szerződést mondja fel; a megszüntetett ÁVH tagjai a fegyveres alakulatokba felvételt ne nyerhessenek. A Bizottmány kilátásba helyezte: ha a szovjet csapatok a meghatározott időre nem hagyják el Magyarország területét, fegyverrel kelnek harcra az ország szabadsága és a forradalom tisztasága ügyéért.

### *Újabb szovjet támadás a forradalom erői ellen*

Még folyt a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatos tervezőmunka, amikor döntés született arról, hogy a fővárosban a rend fenntartását – a szovjet csapatok által őrzött objektumok védelmét – az MN három hadosztályára (7. és 5. gépesített és 27. lövés) bízzák. Október 31-én a fővárosba felrendelt hadosztályok parancsnoksága alatt három karhatalmi körzetet hoztak létre, amelyekben a tevékenységet 31-én 15 órától kellett megkezdeni.

1956. október 31-én a kormány kinevezte a Budapesti Katonai Karhatalmi Erők parancsnokává Király Béla vezérőrnagyot, aki legfőbb feladatként a Budapesten lévő katonai, nemzetőri és rendőrségi alakulatok egységes irányítását és vezetését határozta meg. Király Béla a felderítő szerveknek elrendelte annak megállapítását, hogy az újonnan Magyarországra érkezett szovjet csapatok milyen erőt képviselnek, mozgásukból mire lehet következtetni: az ország megszállására vagy kiűritésére készülnek.

November 3-án reggel a katonai törzs a felderítési adatok alapján azt állapította meg, hogy az országban lévő repülőtereket körülvevették, és hazánkban több ezer szovjet páncélos van. A szovjet csapatmozgásokat jelentő vidéki alakulatok a hadműveleti csoportfőnökségtől minden esetben olyan parancsot kaptak, hogy ne álljanak ellen, vegyék fel a kapcsolatot az odaérkező szovjet erők parancsnokával, és akadályozzanak meg minden összeütközést, „provokációt”.

Miután újabb és újabb nagy erejű szovjet csapatok lépték át a szovjet–magyar határt, Király Béla elkészítette a *Védelmi Tervet*, amely tartalmazta a nemzetőrcsoportok, valamint a Budapesten lévő katonai alakulatok elhelyezkedését és feladatát. A tervnek tartalmaznia kellett a főbb útvonalak lezárását és a Budapesten rendelkezésre álló tartalékok mozgási irányát. Az utasításra kidolgozott terv – az idő rövidsége miatt leginkább csak elgondolás – a szovjet csapatok esetleges támadása elhárításával kapcsolatos feladatokat nem tartalmazott.

A jelentős erőkkel végrehajtott szovjet csapatmozgások miatt az érintett vidéki katonai helyőrségek parancsnokai intézkedtek az objektumaik fokozott őrzésére és néhány helyen megkezdték a védelmi tervek kidolgozását is.

Ezzel párhuzamosan felgyorsult a forradalom vívmányainak védelmére kész fegyveres erők, a nemzetőrség szervezése. A hadsereg budapesti és vidéki alakulatai és intézetei jelentős feladatokat vállaltak a nemzetőrség megszervezéséből.<sup>18</sup>

Október 30-án a szovjet kormány nyilatkozata, amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országgal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta, de másnap megkezdődtek a katonai előkészületek és az újabb szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos egyeztető tárgyalások. „Nagy háború nem lesz!” – jelentette ki az SZKP Elnöksége október 31-i ülésén Hruscsov.<sup>19</sup>

A szovjet hadsereg „Vihr” („Forgószél”) fedőnevű hadműveletének célja a szocialista társadalmi rend helyreállítása volt Magyarországon. A Magyar Néphadsereg azon egységeit, amelyek kísérletet tesznek az ellenállásra, a parancs szerint le kell fegyverezni.

1956. november 4-én folytatódott az október 24-én megkezdett háború. Megindult a mindent elsöprő katonai gépezet.<sup>20</sup> A szovjet 38. lövész- és a 8. gépesített hadsereg erői megkezdtek az ország megszállását. Ezek a hadseregek a működési területükön lévő magyar katonai egységeket fegyverezték le és az alapvető fontosságúnak tartott objektumokat – posták, telefonközpontok, forradalmi bizottságok épületei, elektromos állomások, pályaudvarok – vették birtokba. A katonai vezetés igyekezett megakadályozni, hogy a magyar csapatok fegyvert használjanak a szovjetekkel szemben.

Vidéken Amaszp Hacsaturovics Babadzsanzan és Hadzsi U. D. Mamszurov tábornokok hadseregei körülvették a Magyar Néphadsereg legfontosabb helyőrségeit és laktanyáit. Először a repülőtereket, majd ezzel szinte egy időben a laktanyákat támadták meg, foglalták el, de ellenőrzésük alá vonták a Budapestre és az osztrák határhoz vezető útvonalakat is.

A szovjet hadsereg nagy erejű támadását látva a Magyar Néphadsereg alakulatainak többsége meg sem kísérelte az ellenállást. A már november 3-án körülzárt vidéki laktanyák egy részére a szovjet csapatok minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak, a magukat többségében harc nélkül megadó alakulatokat lefegyverezték, szétkergették.

A magyar honvédség alakulatai Budapesten csak egy helyen, a Jutadombnál fejtettek ki szervezett ellenállást.<sup>21</sup> A vidéki helyőrségekben halálos áldozatokkal és sebesülésekkel is járó összecsapások többek között Szolnokon, Békéscsabán, Székesfehérváron, Sárbogárdon, Szombathelyen, Kaposváron történtek. A szovjet csapatok

18 A forradalmat követő megtorlás adataiból is kiderül: a személyi állomány jelentős részét a „civil” forradalmi szervezetek és szerveződések támogatásáért, ezen belül a nemzetőrség budapesti és vidéki alakulatainak szervezésért, harcra történő felkészítéséért, a szovjet fegyverekre támaszkodó hatalom elleni harcban való részvételért ítélték el.

19 *Döntés a Kremlben, 1956. – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* szerk: Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin, 1956-os Intézet, Budapest 1996. p. 63.

20 November 4-én hajnalban 17 (nyolc gépesített, egy harcokcsi-, két lövész-, két légvédelmi tüzér-, két repülő-, két légideszant) szovjet hadosztály részei, mintegy 60 000 szovjet katona állt készen a hadműveletek megkezdésére. A háború lefolyásáról további részleteket lásd: Horváth Miklós: *1956 hadkrónikája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003., vonatkozó részei.

21 Az 51. légvédelmi tüzérsztyál alárendeltségébe tartozó két könnyű- és egy közepes lövegraj, valamint egy honi légvédelmi tüzérűteg foglalt tüzelőállást ezen a helyen. November 4-én 10 órakor a lövegek tüzet nyitottak. Két harcokcsit és a személygépkocsit kilőtték. 4-én délután a Jutadombnál lévő lövegek egy része – állásváltás végrehajtása után – már a Határ útnál nyitott tüzet a szovjet csapatokra.

halálos végű támadást intéztek a Kecskeméten, Debrecenben, Táborfalván lévő katonai alakulatok és például a miskolci egyetem ellen is.

Nagyobb összecsapásra a nemzetőrök és a beérkező szovjet erők között Dunapentelén, a légvédelmi tüzérezred állásainál került még sor. November 7-én 25 perces tűzcsapás után nyolc MiG-17 típusú repülőgép megtámadta a légvédelmi ütegek állásait. A szovjetek tüzéséggel lőtték a harcokcsikkal körbefogott várost. Dunapentele védelme összeomlott. A harcokban magyar részről nyolc fő meghalt, 35 pedig megsebesült.

Szovjet források szerint a magyar felkelők szervezett ellenállását november végére sikerült mindenütt megtörni, és végrehajtották a hadsereg lefegyverzését is. Ezt követően a szovjet csapatok országszerte a katonai közigazgatás feladatait látták el. A szovjet állambiztonsági szervek (KGB) folytatták a felkelők és az ellenállók letartóztatását, valamint a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtését.

### *A forradalom és szabadságharc civil és katona áldozatai*

A minden figyelmeztetés nélkül megindított szovjet támadás fegyvertelen, védtelen emberek százainak halálát okozta. A forradalom leverését követően készített statisztika és az évtizedekkel később Tulipán Évával – levéltárosok bevonásával – folytatott újabb kutatásunk alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy körülbelül 2500 ismertté vált haláleset történt országosan a forradalom eseményeivel összefüggésben. Az összes halálos áldozat száma ennél magasabbra, 2700 fő körülire tehető.<sup>22</sup>

A forradalom és szabadságharc alatt bekövetkezett katonai veszteség 250–300 főre tehető. Az összes honvédségi halálozás mintegy 47%-át idézte elő fegyveres küzdelemben szerzett sebesülés, míg 53%-át tűzharcba nem bocsátkozó katonák halálesetei teszik ki. Az áldozatok 16%-a a szovjet csapatokkal vívott tűzharcban vesztette életét, de jóval magasabb az egyoldalú szovjet támadás következtében elesettek száma, amely a katonai veszteség 46%-ára rúg. Így a szovjetektől (tűzharcban vagy egyéb körülmények között) kapott sérülés következtében elhunyt katonák aránya összesen eléri a 62%-ot.<sup>23</sup>

A harcok még be sem fejeződtek, amikor a szovjet csapatok által lefegyverzett és szétkergetett hadseregben a tisztogatások megkezdődtek. A politikai vezetés szándékai szerint a *Tiszti Nyilatkozat* aláírásának megkövetelése lett a hadsereg „megtisztításának” egyik módja és eszköze. A hadseregnek – és így a karhatalomnak is – csak azok a tisztek maradhattak, lehettek a tagjai, akik aláírták az Elnöki Tanács által 1956. november 10-én kibocsátott Tiszti Nyilatkozatot. Ezt a tisztikar 73–74%-a megtette. Voltak azonban olyan tisztek is, akik aláírták a nyilatkozatot, de később – a megtorlás kegyetlensége miatt –, a sortüzek és gyilkosságok hatására leszerelésüket kérték.

1956 és 1962 között a Magyar Néphadsereg állományából a katonai bíróságok, illetve a Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsa 519 főt ítélt felfüggesztett vagy letöltendő szabadságvesztésre, illetve halálra. A hadsereg kötelékébe tartozók közül jogerőre emelkedett és végrehajtott halálos ítélet 21 volt.<sup>24</sup>

22 Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Zrínyi Kiadó, Budapest 2006.

23 Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak: Magyar Néphadsereg, 1956*. H&T Kiadó, Budapest 2006.



### *A haderő integrálása a Varsói Szerződés szervezetébe*

A Varsói Szerződés (VSZ) megalakítása és az 1956-os szovjet támadás Magyarország amúgy is látszólagos szuverenitását tovább korlátozta. A szovjet kormány még 1956 novemberében határozatot hozott arról, hogy a minden nemzetközi jogalap nélkül – az erre vonatkozó szerződést 1957. május 27-én írták alá – Magyarország területén lévő alakulatok többségéből létrehozzák a Déli Hadseregcsoportot.

A haderőben a változások ezt követően is minden esetben a szövetség vezetője, a Szovjetunió elvárásai és igényei szerint történtek. A szuverenitás csökkentésének következő fontos lépéseként 1969-ben megtörtént a VSZ Békeidejű, majd 1980-ban és Háborús Működése Szervi Határozványainak – az elfogadtatása. A háborús határozvány erőszakos elfogadtatásának egyik fő célja az volt, hogy a Szovjetunió a saját érdekében szinte akadálymentesen felhasználhassa a tagállamok háborús célokra fordítható erőforrásait, ezek között humán, katonai és gazdasági kapacitáit.

A Legfelsőbb Főparancsnokság megalakításával és a legfelsőbb főparancsnok ki-nevezésével – a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke funkciót is betöltő – Leonid Brezsnyevet teljhatalommal ruházták fel békeidőre és háború esetére is.

A szovjet birodalom egészének megőrzésében érdekelt szovjet katonai vezetés az 1985-től Mihail Gorbacsov – a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) főtitkára – vezérelte átalakulásról sem vett tudomást. A magyar politikai vezetés 1991 nyaráig a szovjet katonai vezetés önállósulási törekvéseit érzékelve vigyázott arra, hogy határozott fellépésével Gorbacsov helyzetét ne gyengítse.

A VSZ katonai doktrínájának lényege – az alapító okiratban rögzített kollektív önvédelemre vonatkozó elvek cáfolataként – harc a végső győzelemig, amelynek elérése érdekében – totális atomháborút is beleértve – minden eszköz felhasználható. A VSZ agresszív jellegét mutatja továbbá, hogy az EFE frontszintű parancsnoki és törzsvezetési gyakorlaton, 1987-ben – a megalakítás után 32 évvel – foglalkoztak először a védelmi hadművelet előkészítésének és megvívásának problémáival.<sup>25</sup>

### *A magyar haderőben az 1950-es és 1960-as években végrehajtott jelentősebb intézményi és szervezeti átalakítások*

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957-es döntése értelmében a Központi Bizottság (KB) és a Politikai Bizottság (PB) a Magyar Néphadsereg működését a párt és politikai szervezetekre,

24 A következő katonákat végezték ki: Andi József főhadnagy, Csiki Lajos hadnagy, Erdösi Ferenc főhadnagy, Farkas Mihály tartalékos főhadnagy, Hullár Gábor tartalékos alhadnagy, Kálmán Dezső őrvezető, Kicska János főhadnagy, Kórsos József őrvezető, Körösi Sándor főhadnagy, Léderer Jenő Tibor honvéd, Magyar János honvéd, Maléter Pál vezérőrnagy, Mecséri János ezredes, Pálkás Antal őrnagy, Pércsi Lajos őrnagy, Rémiás Pál hadnagy, Silye Sámuel tizedes, Szabó Pál őrnagy, Szántó Farkas Béla főhadnagy, Szendi Dezső alezredes, Veréb László honvéd.

25 A témakör részletesebb bemutatását lásd Horváth Miklós – Kovács Vilmos: *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. CD melléklettel, 390. o.



a tagság tevékenységére építve közvetlenül, állami vonalon, a Minisztertanácson, illetve a Honvédelmi Tanácson keresztül közvetve irányította és ellenőrizte.

Az állampárt többek között meghatározta a néphadsereg fejlesztési, szervezési, kiképzési és mozgósítási feladatait és végrehajtásuk módját; a fegyverzeti, technikai és egyéb felszereléssel történő ellátását, a tartalékok képzését; a közvetlen és közvetett honvédelmi jellegű kiadások és beruházások mértékét; a pártpolitikai munka irányát, feladatait, legfontosabb elvi, módszerbeli és szervezési kérdéseit, továbbá döntött a hatáskörébe tartozó káderek ügyében.

A Honvédelmi Tanács (HT, 1952–1962), majd a Honvédelmi Bizottság (HB, 1962–1988) a korszakban a védelempolitikai és hadiipari kérdések legfontosabb és legmagasabb szintű döntéshozó fórumaként működött.

Az ország védelmét legmagasabb szinten szabályozó honvédelmi törvényt az Országgyűlés 1939 után először 1960-ban fogadott el. A következő honvédelmi törvény, az 1976. évi I. törvény a korszak végéig hatályban maradt.

A néphadsereg békeidőben – a Csehszlovákia megszállásában való részvétel kivételével – alapvetően kiképzést folytatott. A nyugati határhoz közelebb eső területen elhelyezkedő, a hadsereg első lépcsőjét képező alakulatoknak állandóan készen kellett állniuk a harckészültség fokozására. A katonák a csapatkiképzés mellett időről időre hazai és nemzetközi koalíciós hadgyakorlatokon vettek részt.

### *A haderőépítés céljai és eredményei*

A néphadsereg irányítására hivatott önálló Honvédelmi Minisztérium 1957 közepéig nem alakult újjá. A hadsereget dr. Münnich Ferenc, a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek minisztere felügyelte, vezetője pedig Uszta Gyula vezérőrnagy lett, aki hadseregarancsnok, majd a honvédelmi miniszter első helyettese volt. A hadsereg felső vezetői szervezetei – a HM megalakulásáig – a Hadsereg-parancsnokság, később a HM és a Magyar Néphadsereg Vezérkara főcsoport- és csoportfőnökségei voltak.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc vérbefojtását követően a Magyar Néphadsereg első szervezési utasítását 1957. január végén adták ki, amely úgy rendelkezett, hogy áprilisban hajtsák végre az újoncok bevonultatását, majd májustól kezdjék meg az új „csonka” kiképzési évet.

1957-ben a pártvezetés meghatározta a fegyveres erők újjászervezésének főbb irányait, de a gazdasági helyzet a honvédelem jelentősebb fejlesztését nem tette lehetővé. A Magyar Néphadsereg a forradalom előtti létszámából „hadra fogható” állapotban megmaradt 34 000 fő és a karhatalom állománya<sup>26</sup> volt.

26 Budapesten három tiszti karhatalmi ezred alakult és működött egészen 1957 áprilisáig. Emellett katonatisztek is szolgáltak a rendőrség által Budapesten létrehozott karhatalmi ezredben, illetve a vidéken megszervezett karhatalmi zászlóaljokban, századokban. 1957 áprilisában–májusában felszámolták a karhatalmi ezredeket és megalakult a Forradalmi Honvéd Tiszti Ezred. 1957. május elején a Magyar Néphadsereg hadrendjébe egy karhatalmi ezredet, nyolc önálló karhatalmi zászlóaljat és kilenc önálló karhatalmi századot – állományukban mintegy 4100 fővel – illesztettek be, szerveztek. Ezeket az alakulatokat 1957. december végén számolták fel.

1957 januárjában – a moszkvai „megbeszélésen” – az MN létszámát 50 000 főben határozták meg. A Magyar Néphadsereg fejlesztésének irányait, méretét és ütemét a VSZ EFE főparancsnoka és a honvédelmi miniszter által 1961. március 31-én aláírt – és a kormányok által jóváhagyott – jegyzőkönyvben rögzítették.

1961-ben megalakult az 5. összefegyvernemi hadsereg parancsnoksága.<sup>27</sup> Jelentős változásként értékelhető a szárazföldi hadsereg hadműveleteinek támogatására megszervezett hadművelleti-harcászati rakétadandár felállítása 1962–1963-ban. Ez az egység közepes hatótávolságú rakétaeszközökkel rendelkezett, amelyek atom- és vegyi robbanófejek célba juttatására is képesek voltak. A következő évek folyamán a hadosztályok alárendeltségében önálló rakétaosztályokat is szerveztek, amelyek a hadrendben harcokcsi-felderítő zászlóaljakként szerepeltek.

A kis és közepes föld-föld típusú rakéták rendszerbe állításával párhuzamosan folyt a páncéelhárító rakétaeszközök, korszerű harckocsik és kétéltű páncélos járművek, korszerűbb gyalogsági fegyverek, felderítő és híradó eszközök, járművek, valamint nagy teljesítményű folyóátkelő eszközök beszerzése is.

A szervezeti változások második üteme 1966-ban kezdődött, amikor megalakították a 3. hadtestparancsnokságot (Cegléd).

A honi légvédelem területén szintén fontos szervezeti változások történtek. 1958-ban megalakult az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP), amelynek alárendeltségében három vadászpilóta ezred és négy légvédelmi tüzérezred volt, utóbbiakból egy a csapatlégvédelemhez került.

Az 1961-es megállapodás előírta, hogy azonnal hozzá kell kezdeni az ország légvédelmi rendszerének kiépítéséhez, amelynek illeszkednie kell a VSZ egységes légvédelmi rendszeréhez. A korszakban végrehatott szervezeti átalakítások közül a jelentősebbek közé tartozott, hogy az OLP 1961 nyarán ismét új szervezetre tért át: július 1-én Veszprémben megalakult az 1. honi légvédelmi hadosztály. A hadosztályt a VSZ EFE állományába utalták. 1962. október 1-jével Miskolcon szervezték meg a 2. honi légvédelmi hadosztály-parancsnokságot, amely 1962. december 1-én vette át a keleti országrész oltalmazását.<sup>28</sup>

1963. május 1-én a Magyar Néphadsereg kijelölt honi légvédelmi csapatait bevonták a Varsói Szerződés egységes légvédelmi rendszerébe.

A korszakban jelentős változások történtek a légoltalom területén is. 1962 végén a légoltalom szervezetét és a rendeltetésszerű feladatok ellátását a belügyi tárcától a HM alárendeltségébe helyezték. A következő év közepén a Honvédelmi Bizottság (HB) jóváhagyta a polgári védelem hosszú távú fejlesztési tervét. A HB a honvédelmi minisztert felhatalmazta, hogy a kitelepítési terveket – az Országos Tervhivatal elnökével egyetértésben – kidolgoztassa, továbbá erre vonatkozóan az állami, társadalmi és szövetkezeti szervekre kötelező utasításokat adjon ki.<sup>29</sup>

27 Az 5. Hadsereg létszáma – 1961. november 21-i helyzet alapján – 49 799 fő volt: 5281 tiszt, 2901 tiszthelyettes, 13 652 tisztos, 27 527 honvéd, 438 polgári alkalmazott.

28 Az ország légtérét ez a két légvédelmi hadosztály, ezen belül 14 légvédelmi rakétaosztály, 80 szuperszonikus vadászpilótaegység és korszerű rádiótechnikai rendszer biztosította. 1961-ben az OLP létszáma 15 221 fő volt: 14 188 katona (3052 tiszt, 1665 tiszthelyettes, 2663 tisztos, 6808 honvéd) és 1033 polgári alkalmazott.

A fejlesztések eredményeként a csapatok tűzereje 1968-ig a nyolcszorosára, a manőverező képessége mintegy négyszeresére, az egy főre jutó gép-munkaenergia (lóerő) háromszorosára nőtt. Az MN a hazai gyártású hadianyagokból – fegyver, lőszer, rádió és rádiólokációs technika, átkelési és vegyvédelmi eszközök, egészségügyi és hadtápanyag, illetve technika – egy-három hónapos készletekkel rendelkezett. 1968-ban a Magyar Néphadsereg létszáma 123 000 fő volt.

### *A magyar haderő részvétele háborús feladatok végrehajtásában*

A tárgyalt időszakban a Magyar Néphadsereg háborúként is értelmezhető bevetésen egy alkalommal, Csehszlovákia 1968. augusztus 20–21-én megkezdett megszállásában a VSZ más tagországaival együtt vett részt. A hivatalos indoklás szerint a „csehszlovák ellenforradalom” felszámolását, valójában azonban a szovjet birodalmi érdekeket követő intervenciót a Magyar Néphadsereg „Zala” gyakorlat néven hajtotta végre.

A Csehszlovák Néphadsereg nem tanúsított ellenállást a bevonuló magyar csapatokkal szemben, de a katonai beavatkozás a csehszlovák társadalom meglepően erős és tartós ellenállásába ütközött.

A feladat végrehajtása után a magyar csapatok hazaküldése elsősorban a szovjet vezetéstől függött. A csehszlovák–szovjet tárgyalások eredményeként október közepére megállapodás született a Csehszlovákia területén maradó szovjet erők mennyiségéről, és a távozó szovjet és szövetséges csapatok kivonásáról. A magyar csapatok október 21–31. között vonulhattak ki Csehszlovákiából, utoljára a 31. harckocsiezred tért haza. Ezzel a „Zala” feladat végrehajtása befejeződött. Balesetek, betegség, illetve öngyilkosság következtében a hadosztály vesztesége 4 halott és 12 súlyos sérült volt.

### *A haderő változatlanságának évei*

Az 1960-as évek végére lezárult a Magyar Néphadsereg 1956-ot követő átszervezése, és az ezt követő bő másfél évtizedben már nem került sor további nagyobb mértékű szervezeti átalakításra. A pártvezetés 1968-ban abból kiindulva határozta meg a honvédelem további fejlesztésének céljait, hogy Magyarországnak a „... legrosszabb eshetőségre, az atomfegyverekkel vívott totális háborúra is” fel kell készülnie.<sup>30</sup>

29 Az Elnöki Tanács 1964-ben a „légoltalom” elnevezés helyett intézkedett a tevékenység célját és jellegét jobban kifejező „polgári védelem” név felvételére. Rendeltetésük szerint ezek a szervezetek feleltek: a lakosság gyors és megbízható riasztásáért; az óvóhelyek létesítéséért; veszély- (háborús) helyzetben a lakosság ki- és a dolgozók széttelepítéséért; a szükséges védőeszközökkel történő felszereléséért; a lakosság ellátásához és a háború továbbviteléhez szükséges élelmiszer, víz, állat, növényzet és takarmány védelméért; a lakosság felkészítéséért és kiképzéséért; az ipari, mezőgazdasági, kommunális és infrastrukturális intézmények, létesítmények védelméért; a tömegpusztító vagy hagyományos fegyverek csapásai által sújtott körzetekben a mentő, mentesítő és a halaszthatatlan helyreállító munkák elvégzéséért.

30 1968-ig 53 000 tisztet és 1 250 000 tiszthelyettest, illetve sorállományú katonát képeztek ki. Ezzel a létszámmal a vezetés megoldhatónak vélte a fegyveres erők feltöltését és a várható veszteségek pótlását. Megnyugtatónak tartották, hogy a 16 800 főről „M” (mozgósítás) esetén 32 900 főre emelt tiszti állomány 78,5%-a, a békében 9380 fős, háborúban 23 800 fős tiszthelyettesi kar 33,2%-a volt az MSZMP tagja.

A Honvédelmi Minisztérium szervezetében 1972–1973-ban jelentősebb változások történtek.<sup>31</sup> A katonai pályára készülők képzése az 1970-es, 1980-as években szakközépiskolák és középiskolai honvéd kollégiumok felállításával egészült ki. Előbbiek elsősorban a tiszthelyettesi, utóbbiak a tiszti pályára készülőknek létesültek a már meglevő főiskolák és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia mellett. A tisztikar összetétele az 1970-es évek közepétől megváltozott.<sup>32</sup>

Az 1970-es évek végén politikai igényként és célként fogalmazódott meg a Magyarország nagyságának és katonaföldrajzi helyzetének jobban megfelelő, a meglévőnél kisebb, kevesebb, de korszerűbb eszközökkel rendelkező, könnyebben vezethető hadsereg kialakítása.

Az EFE főparancsnokával egyeztetve kidolgozott tervek mindkét haderőnem vonatkozásában lényeges változtatásokat írtak elő, amelyekhez a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testület által 1987 májusában, Berlinben elfogadott védelmi doktrína teremtette meg a politikai feltételeket. 1989 folyamán fokozatosan előtérbe került az átfogó haderőreform kérdése. Ezt elsősorban a gazdasági helyzet, illetve a néphadsereg nagyságának és struktúrájának fenntarthatatlansága tette szükségessé.<sup>33</sup>

Az MSZMP KB 1968-as határozatában – Takács Ferenc véleménye szerint<sup>34</sup> – olyan korszerű haderő létrehozásáról döntött, amely agresszió esetén hatékonyan tud harcolni a támadó ellenség ellen. A néphadsereg 1971–1980 közötti időszakra elfogadott – az 1980-as évekre is előremutató – távlati fejlesztési terve és a később jóváhagyott távlati fejlesztési koncepció az ellenség támadó képességének növekedésével lépést tartva a harcckészültség emelését, a honi légvédelmi csapatok azonnali, a szárazföldi erőknek pedig rövid időn belüli eredményes harcba lépése feltételeinek megteremtését szabta meg.

Később a technikai beszerzések minősége és mennyisége arra utalt, hogy 1971 és 1975 között inkább a szárazföldi csapatok, míg az 1970-es évek második felében a honi légvédelmi csapatok fejlesztése kapott elsőbbséget.

31 1972. január 1-én közép- (hadműveleti) szintű parancsnokságként a hátszágvédelem egységes rendszerének irányítására megalakult a Hátszágvédelmi Parancsnokság, 1973 januárjában megszűnt az Országos Légvédelmi Parancsnokság, amelynek bázisán felállították az 1. Honi Légvédelmi Hadsereg-parancsnokságot, továbbá a csapatrepülő-erők vezetésére megalakult a Csapatrepülő Parancsnokság. A jelentős változások ellenére a Honvédelmi Minisztérium hivatalos létszáma 2000 fő alatt maradt.

32 Az 1980-as évek elején szolgáló tisztek több mint 60%-a 1956 után került a hadseregbe, 1960-ban a tisztek mindössze 17%-a, 1980-ban már 86%-a rendelkezett érettségivel és felsőfokú polgári végzettséggel. Az 1960-as évek eleji 20%-ról az 1980-as évekre 60%-ra nőtt a katonai főiskolát, akadémiát, egyetemet végzett tisztek aránya. A mérnökök és felsőfokú technikus képesítésű tisztek aránya is megháromszorozódott.

33 Az MSZMP PB a katonai vezetéssel egyetértve a hadsereg védelmi jellegének erősítését és a létszám 30–35%-os csökkentését irányozta elő. A hadsereg békelétszáma így 126 800 fő helyett 90 000 főt, hadilétszáma pedig 270 000 főt tett volna ki.

34 TAKÁCS Ferenc: *A változatlan évtizede – az 1970-es évek, a Néphadseregből Honvédség (1989–1995), és a Szervezeti változások (1985).* című fejezetek. In: *Magyarország a XX. században, I. kötet*, (főszerk.: Kollega Tarsoly István) Szekszárd, Babits Kiadó, 1996. Pp. 432–439.

A szárazföldi csapatok tekintetében a vizsgált időszakban folyamatosan zajlott a haditechnikai korszerűsítés. A lövészgyalogyságot addig szállító tehergépkocsikat magyar gyártmányú páncélozott szállító harcjárművekre (PSZH) cserélték, így a lövészek is páncélvédeltséget kaptak. A beszerzések függvényében fokozatosan lehetővé vált a gépkocsizó lövészegységek gépesített lövészegységekké való alakítása (1973, 1975, 1980).

Új vezetési rendet alakítottak ki, amely eltért a Varsói Szerződés más tagállamaiban megszokottaktól. A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatai a hadsereg-hadosztály-ezred-zászlóalj szervezeti felépítésről 1987-ben áttértek a hadsereg-hadtest-dandár-zászlóalj szervezetre. Az újabb korszerű haditechnikai eszközök tervezett mértékű beszerzését azonban az 1980-as évek második felében a magyar gazdaság általános helyzete már nem tette lehetővé.

Az 1970-es évek közepétől a *csapatlégvédelem* fegyvernemének fejlesztése egy 15 éves, 1990-ig szóló terv elfogadásával új szakaszba lépett. A csapatlégvédelem szervezeteiben új fegyvertípusokat – Kub (SA–6) és Krug (SA–4) típusú légvédelmi rakétakomplexumok – rendszeresítettek. 1982-ben állt fel az a rendszer, amely szerint éles helyzetben a hadosztályok oltalmazását a Kub légvédelmi tüzérezredek hajtják végre.

A szárazföldi hadsereg lövészezredeinél folytatódott a Sztrela–1 komplexumokkal történő átfegyverzés, majd a lövészszázadoknál megjelent a Sztrela–2 (SA–7) hordozható légvédelmi rakétakomplexum. 1986-tól rendszerbe állt a Sztrela–2 leváltására (is) tervezett Igla (SA–16) hordozható és a Sztrela–1-nél korszerűbb Sztrela–10 (SA–13) légvédelmi rakétakomplexum a szombathelyi lövészezrednél.

A *honi légvédelem* budapesti tűzrendszerét – Éger Krisztina összefoglaló munkájában is olvashatóan – az 1970-es évek közepén szervezték újjá. Ennek részeként 1977. október 1-én megalakult az első vegyes fegyverzetű honi légvédelmi rakéta-magasabbegység, a 11. honi légvédelmi tűzérdandár (Budapest). Ezt követte a 104. honi légvédelmi tüzérezred átszervezése (átfegyverzése), aminek következtében kialakult a Dunaújváros térségét oltalmazó tűzrendszer is. 1984-ben utolsónak a 105. honi légvédelmi tüzérezred (Miskolc) átfegyverzése történt meg (borsodi tűzrendszer).

A honi légvédelem felső vezetését az 1980-as évek közepén megint átszervezték. A Légvédelmi és Repülő Felügyelőség és az 1. honi légvédelmi hadsereg-parancsnokság bázisán megalakult a Légvédelmi és Repülő Parancsnokság, amelynek alárendelték a Csapatrepülő Parancsnokságot (Börgönd). Az 1. és 2. honi légvédelmi hadosztályokból létrejött új szervezet, az 1. honi légvédelmi hadtest (Veszprém), amelynek közvetlen alárendeltségébe került a honi légvédelem mindhárom fegyvernemének valamennyi csapatszervezete (repülő-, légvédelmi rakéta-, illetve rádiótechnikai alakulatok.)

1984. április 10-től a Légvédelmi és Repülő Parancsnokság átvette az egész ország légtérének oltalmazását. A honi légvédelmi csapatok irányításának javítása érdekében létrehozták a légvédelem új központi harcálláspontját.

A szovjet – így a Varsói Szerződés tagállamai által is elfogadott – elvek szerint a fegyveres küzdelem sikeres megvívásához megfelelő háttérbázisra, szilárd és megbízhatóan védelmezett hátorszagra volt szükség. A pártvezetés a légtalomalakításra és a

polgárvédelem kérdésével az 1969. augusztus 12-ei PB-ülést követően, 1972-ben foglalkozott. A testület az 1960 óta eltelt időszak eredményének tartotta például, hogy kialakult a rendkívüli idősakra történő felkészítésért felelős Honvédelmi Tanács munkaapparátusa, létrejöttek a megyei honvédelmi és a járási, városi védelmi bizottságok, továbbá megkezdődött a honvédelmi igazgatás és a hátszág egységes katonai védelmi rendszerének kialakítása, amelynek során a polgári védelem alakulatai a néphadsereg állományába kerültek. Sikerként könyvelte el a pártvezetés, hogy elkészültek „... a háború esetén is működő országos és területi irányító szervek, üzemek, intézmények dolgozói és családtagjai – mintegy 1 millió fő –, valamint a lakosság – további kb. 1,2 millió fő – kitelepítési és befogadási tervei” is.

Az 1976-ban elfogadott Honvédelmi Törvény értelmében a honvédelmi miniszter – a honvédelmi igazgatás körében – „... szervezi és irányítja az ország külső támadás elleni fegyveres védelmével” – ezen belül – „... a polgári védelemmel kapcsolatos feladatok teljesítését”.

A hátszágvédelemmel összefüggő feladatok végrehajtását – ezen belül a Magyar Néphadsereg, a Belügyminisztérium és a Munkásőrség szervei rendkívüli idősakra vonatkozó terveinek elkészítését és tevékenységét – a Magyar Néphadsereg Vezérkara koordinálta.<sup>35</sup>

A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága és a Hátszágvédelmi Parancsnokság között kialakult felesleges párhuzamosságok, illetve a beosztottak egyre magasabb létszáma miatt a két parancsnokság bázisán – 1988. július 1-ig – egy új, a HM által közvetlenül irányított középszintű vezető szervet, parancsnokságot állítottak fel.

### *Magyarország függetlenségének helyreállítása (1989–1991)*

Az MSZMP PB 1988. augusztus 9-én – az európai hagyományos fegyveres erők csökkentésével összefüggésben – kialakított álláspontja szerint Magyarország abban volt érdekelt, hogy a Déli Hadseregcsoporthoz kivonulása a lehető leggyorsabban megkezdődhessen. Ezt végül az tette ténylegesen lehetővé, hogy Mihail Gorbacsov az ENSZ Közgyűlésének 1988. decemberi 7-ei ülésén bejelentette: a Szovjetunió 1991-ig mintegy félmillió katonával csökkenti a Közép-Kelet-Európában állomásozó haderejét.

Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter Gorbacsov bejelentésére – december 8-án reagálva – kijelentette: a kinyilvánított egyoldalú haderőcsökkentés a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok egynegyedét is érintheti. Egy hónap múlva – 1989. január 10-én – Grósz Károly, az MSZMP főtitkára nyilatkozatban közölte: rövid időn belül megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.

Az első lépések már 1989 tavaszán megtörténtek. Szovjet döntésre április 25-étől június végéig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok mintegy 1/5-ét, közel

35 A Magyar Néphadsereg hátszági rendeltetésű és a polgári védelem katonai alakulatainak alaprendeltetése a következő volt: a mozgósítás végrehajtása és az anyagi készletek feltöltése, a harcoló csapatok átcsoportosításának és a szövetséges csapatok átbocsátásának biztosítása, a személyi és anyagi veszteségek utánpótlása, a csapások következményeinek felszámolása és az országban megjelenő ellenséges csoportok megsemmisítése, valamint a lakosság és a népgazdaság megsegítése.



egy hadosztálynyi erőt – összesen 11 300 főt, 470 harckocsit, 200 löveget és aknavetőt, továbbá 2900 darab, különböző típusú gépjárművet – kivontak.

Németh Miklós miniszterelnök, annak tudatában, hogy várhatóan a közelgő választások központi témája a szovjet csapatok magyarországi tartózkodása lesz, levélben fordult Nyikolaj Rizskovhoz, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökéhez kezdeményezve, hogy a szovjet csapatok teljes kivonásáról érdemi tárgyalások kezdődjenek. Négy nap múlva Németh Miklós és Nyikolaj Rizskov – a KGST szófiai ülészakán történt személyes találkozásukon – megállapodtak a csapatkivonás üteméről és 1990. március 10-én megszületett az egyezmény arról, hogy a szovjet csapatok 1990. március 12. és 1991. június 30. között elhagyják Magyarországot.

Az egyezmény alapján 90 szovjet helyőrségből – ezen belül 65 laktanyából – kellett a csapatokat kivonni. 1991. június 19-éig többek között kivonult az országból: 100 380 szovjet állampolgár (ezen belül 44 668 katona), 24 660 darab fontosabb fegyverzeti és technikai eszköz, valamint 309 364 tonna további anyag.

Magyarország szuverenitásának visszaszerzése szempontjából a szovjet csapatok kivonásához hasonló súlyú kérdésként merült fel Magyarország Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségei megszüntetésének, felmondásának az elérése. A kilépés irányába tett első lépést 1990. június 6–7-én a VSZ PTT ülésén Antall József miniszterelnök tette meg. A magyar miniszterelnök által ekkor elmondottak egyértelművé tették: a Varsói Szerződés, mint az európai szembenállás egyik maradványa felülvizsgálatra szorul. Az új körülmények között értelmét veszítette a szerződés katonai szervezete, amely a magyar álláspont szerint mellőzhetővé vált.

Mihail Gorbacsov a magyar delegációval június 7-én folytatott megbeszélésen hangsúlyozta: „... a Varsói Szerződés felülvizsgálatával egyetért, de annak elhamarkodott megszüntetésével semmiképpen nem”.

Ilyen előzmények után, a magyar Országgyűlés 1990. június 26-án döntött a Varsói Szerződés felmondásáról. A magyar delegáció – a kormány-meghatalmazotti bizottságok – Prágában (1990. július 15–17.), Szófiában (1990. szeptember 17–20.) és Varsóban (1990. október 22–23.) megtartott ülésein, illetve a szervezet teljes megszüntetése érdekében Budapesten (1990. augusztus 16.) és Szófiában (1990. szeptember 16.) megszervezett konzultációkon eredményes munkát végzett.<sup>36</sup>

A VSZ PTT 1991. február 25-i Budapesten tartott soron kívüli ülésén a tagállamok képviselői elhatározták a katonai szövetség teljes felszámolását. A magyar kormány kezdeményezésére, az Országgyűlés döntését végrehajtva, Magyarország 1991-ben visszanyerte függetlenségét. A szovjet csapatok 47 év után, 1991. június 19-ig kivonultak az országból és a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testület 1991. július 1-jén kimondta a szervezet feloszlását.

36 További részleteket lásd Horváth Miklós: *A magyar katonadiplomácia szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában*. Felderítő Szemle XII. évf. 2. szám pp. 54–71. (2013), továbbá Horváth Miklós: *Magyarország szuverenitásának helyreállítása. A szovjet csapatok kivonása és Magyarország szerepe a Varsói Szerződés felszámolásában*. M. Kiss Sándor (szerk.) Rendszerváltás 1989. Témák között válogatva, Lakitelek, Antológia Kiadó, (2014) pp. 269 Kollega Tarsoly István 290.